

Westerse Esoterie in de Renaissance

Trithemius von Sponheim en Paracelsus. Over cryptografie, alchemie en astrologie.

Renaissance

Renaissance ofwel wedergeboorte, opnieuw ontstaan. Een periode uit de geschiedenis die eind 15^e eeuw begint en circa 100 tot 150 jaar duurt. Een belangrijke periode na de val van het Romeinse Rijk, volgend op de middeleeuwen. Een tijd gekenmerkt door een aantal problemen in de samenleving, zoals de Arabische invloeden, de Islam, en de scheuring in de Katholieke Kerk, Westers en Orthodox. De intrede van gedrukte boeken en de daarmee gepaard gaande grotere verspreiding. Ook ontstaat er een nieuwe laag in de bevolking, de kapitaalkrachtigen, waaruit de kapitalisten zijn voortgekomen.

De Katholieke Kerk begon een offensief tegen wat zij ketterij noemde. Er kwamen zogenaamde heksenverbrandingen. Tegelijk kwam er een tegengestelde stroom op gang, die van de reformatie, toen in oktober 1517 Maarten Luther zijn 95 stellingen tegen de aflaatverkoop publiceerde.

De Renaissance is ook een wedergeboorte van de Oudheid, vooral de wijsheid en geschriften van de oude Grieken en Romeinen kwamen weer volop in de belangstelling en werden vertaald, zoals het Corpus Hermeticum. Er ontstond een enorme "zucht" naar esoterische literatuur; de renaissance van de esoterie. Esoterie, afkomstig van het Griekse εσωτερική dat inwendig of verborgen betekent.

Esoterie duidt ook vaak op kennis die slechts voor ingewijden toegankelijk is en houdt zich bezig met "verborgen aspecten" van enige realiteit, de niet zintuiglijk waarneembare aspecten, ook wel het wezen of de ziel der dingen genoemd. Met Westerse Esoterie bedoelt men dan de westerse opvattingen over esoterie vanaf de Renaissance tot heden.

De Renaissance kende een opleving van hermetisme, magisch medische literatuur, alchemie, concepten van meerdere lichamen van mens en dier, magie, stimulering van de wetenschap, astrologie, heliocentrisme, en oude esoterie als mainstream. Er ontstaan nieuwe zienswijzen en benaderingen van onderwerpen, ook geheel nieuwe concepten, uitvindingen, creaties, kortom nieuwe "dingen".

Het proces van wedergeboorte kan gezien worden als emulatie: een soort imitatie, nabootsing, maar dan verbeterend: de eerdere tekortkomingen, fouten en gebrek aan begrip en inzicht worden verbeterd. Het is als een spiraal, ogenschijnlijk een cirkel van herhaling, maar met een verplaatsing, evolutie, in een bepaalde richting of dimensie.

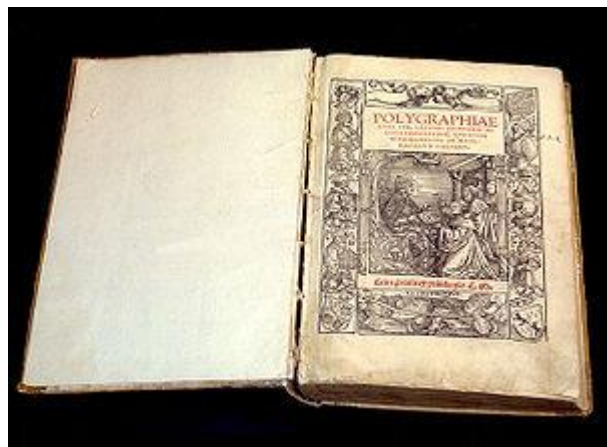
In deze verhandeling is de aandacht gericht op twee iconen uit de Renaissance, Trithemius von Sponheim en Paracelsus. Trithemius vanwege zijn steganografische werk en Paracelsus vanwege de astrologie en alchemie. Steganografie is verwant met cryptografie, ofwel het verbergen van geheime teksten, beelden en boodschappen. Paracelsus, magister, prins van de alchemie, arts, magiër en astroloog, en dat alles in de hermetische traditie.

Trithemius von Sponheim (1462-1516)^{1,2}

Johannes, geboren te Tritthenheim in Duitsland. Hij verlaat als jongeman het ouderlijk huis, omdat de druk van voornamelijk zijn stiefvader te groot werd. Deze laatste was gekant tegen de studiepassie van zijn stiefzoon. Trithemius wordt monnik in het klooster van Sponheim in 1483, nadat hij door weersomstandigheden gedwongen werd voor een tweede maal in het klooster te overnachten. Hij zag hierin een teken van God. Twee jaar later wordt hij Abt van hetzelfde klooster.

In de periode 1499 tot 1505 begint de controverse rond de persoon van Trithemius, die uiteindelijk leidt tot zijn afzetting als abt. Vermoedelijk wordt hij afgezet omdat hij bestempeld wordt als occultist nadat zijn geschrift *Steganographia* bekend was geworden. Yates noemt dit werk een interessant voorbeeld van toegepaste magie, of krachtmagie. *Steganographia* gaat over het schrijven van boodschappen in cijfers en cijfercombinaties en dat noemt men dan cryptografie: geheimschrijven (Grieks: κρυπτος + γραφειν). Echter, de gecryptografeerde boodschappen gaan over kabbalistische engelenmagie. Trithemius schrijft over hiërarchieën en netwerken van engelen, die hij praktisch wil gebruiken om te communiceren over (grote) afstanden. Communicatie tussen mensen op afstand door telepathie wordt in die tijd als occult gezien. Men was van mening dat Trithemius zich met demonen inliet. Je zou kunnen zeggen dat Trithemius een visionair was, die de moderne 20^e eeuwse telecommunicatie voor zich zag en dat met de kennis en wetenschap uit die dagen beschouwde als een magisch mechanisme dat –in overeenstemming met zijn diepe geloof– door engelen gedragen werd. Want stel je eens voor dat je in een visioen een mens van de aarde in een flits, in no time, naar een andere planeet ziet verplaatst worden. Je zou dat met de huidige kennis van de natuurwetenschappen niet kunnen verklaren. Niet onwaarschijnlijk zou je je toevlucht nemen tot de religie van deze moderne tijd, de kwantumfysica, de meest onbegrepen theorie van de moderne wetenschap. Zou je zoiets publiceren, men zou je niet serieus nemen en jouw publicaties zouden gezien worden als “verboden literatuur” voor de wetenschap. Trithemius werd na zijn afzetting als abt van het klooster te Sponheim, benoemd tot abt van het Schottenklooster in Würzburg door Bisschop Lorenz von Bibra. Dit kan er op duiden dat hoewel controversieel, hij toch niet als ketter gezien werd. Van de hand van Trithemius verschijnt nog het werk *Polygraphia*, een zesdelig basiswerk over de cryptografie. Trithemius behandelt daarin cryptografische methoden die gebaseerd zijn op alfabetsubstituties. Het zijn methoden die van meerdere substituties gebruik maken, de zogenaamde polyalfabetische substituties. Deze cryptografische methoden worden nog steeds als basisbouwstenen in moderne cryptografische systemen gebruikt, hoewel ze alleen toegepast geen geheimhouding meer verschaffen.

Trithemius is leermeester van Agrippa von Nettesheim en van Paracelsus. Deze laatste onderwijst hij vooral het gebied van de wiskunde.



Over cryptografie, steganografie en geheimhouding.

Volgens de hedendaagse wetenschappelijke opvattingen is cryptografie de leer der geheimschriften en samen met cryptoanalyse onderdeel van de cryptologie. De cryptograaf schrijft niet zo zeer in het geheim of in geheime taal, maar ontwerpt geheimschriften. En vanzelfsprekend welhaast niet meer in geschriften maar in moderne representaties van voornamelijk digitale informatie, waaronder ook beeld en geluid vallen. De cryptanalist is dan de persoon die het cryptogram of zelfs het cryptosysteem tracht te kraken, dan wel de sterkte ervan tracht te reduceren door middel van wiskundige, statistische, of elektronica- en informatica analyses. Het is een voortdurend spel van maken en kraken, dat uiteindelijk leidt tot krachtige cryptografische methoden. Maken en kraken, yin en yang, het vrouwelijke scheppende en het mannelijke aanvallende en onthullende, synthese en analyse, het hoort bij elkaar.

Cryptografie maakt van een geheime boodschap -ook wel klare tekst genoemd- een cryptogram. Juist in de cryptografie is het de bedoeling dat een cryptogram zelf ogenschijnlijk geen informatie bevat. Het lijkt op onzin, willekeurige letters of karakters, random tekst, abracadabra, chaos. Alleen voor degene die de sleutel tot decryptie bezit wordt de boodschap onthuld. Steganografie echter, heeft tot doel om een geheime boodschap te verbergen in een andere boodschap. Een steganogram is dus "leesbaar" en heeft een betekenis, anders dan de verborgen betekenis. Indien men de "sleutel" heeft, verkrijgt men de verborgen betekenis. Heel menselijk eigenlijk: we bedoelen vaak net iets anders dan wat we zeggen. Het begrip sleutel is essentieel. Het is een hoeveelheid informatie waarmee het proces van cryptograferen of steganograferen uitgevoerd en weer ongedaan gemaakt kan worden. Het is ook de bedoeling dat er zeer veel verschillende sleutels mogelijk zijn, zodat het simpelweg raden van de sleutel een extreem lage kans van slagen heeft.

De sleutel tot decryptie ofwel onthulling van het geheim wordt zelf ook geheim gehouden, dat moge duidelijk zijn. "It takes a secret to hide a secret".

Een voordeel van steganografie over cryptografie is de a priori onzekerheid of een boodschap wel een andere geheime boodschap bevat.

Trithemius schrijft in Polygraphia over alfabetsubstitutiemethoden. Dat zijn methoden waarbij letters uit het alfabet op een eenduidige manier omgezet worden in andere letters. Een van de oudste methoden is de Caesar methode, genoemd naar Julius Caesar. Het is een alfabetverschuiving, elke letter wordt vervangen door een letter een aantal posities verder in het alfabet. Bijvoorbeeld bij een verschuiving over drie posities wordt a vervangen door d, b door e..., en x door a. Dit is een simpel voorbeeld van een mono alfabet methode. Polyalfabet methoden gaan uit van combinaties van twee of meer letters die vervangen worden door andere lettercombinaties. De cryptanalist dient nu te beschikken over statistische gegevens van combinaties van twee, drie, vier, enz. letters van de taal waarin de boodschap geschreven is. Dat wordt steeds moeilijker; zeker in de tijd van Trithemius was dat het geval.

Astrologie en alchemie

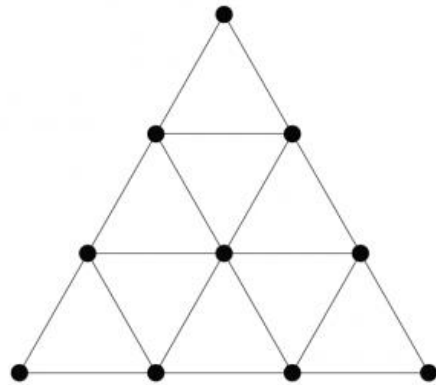


Het verband tussen astrologie en alchemie ontstaat omstreeks de vijfde, vierde eeuw voor Christus. Het is al te vinden de werken van de Griekse filosofen Socrates, Plato en Aristoteles, en de metallurgische vaardigheden van de oude Egyptenaren. De structuur en betekenis van alchemie zijn terug te vinden in de Tafel van Smaragd als een openbaring aan Hermes Trismegistus³. In onze moderne tijd is ons begrip van alchemie en astrologie zo vervormd geraakt, dat het lijkt alsof de ware betekenis verdwenen is. Onze empirische, aardse, benadering van de werkelijkheid maakt dat alchemie op zijn best een filosofische mijmering is en op zijn slechtst weinig meer dan bijgeloof.

Astrologie en alchemie beschouwen in essentie dezelfde fenomenen, echter in verschillende lagen of dimensies en vanuit verschillende sferen, vanuit andere werelden. Astrologie gaat over de manifestatie van de kosmos aan de sterrenhemel en de beïnvloeding van de mens, in het bijzonder de menselijke geest, daardoor. Zeker in de oudheid betrof het zichtbare manifestaties. Alchemie beschouwt dezelfde beïnvloeding vanuit de aardse, bijna onderaardse werkelijkheid van de elementen vuur, aarde, lucht en water.

De mens, zijn geest en zijn ziel, zijn pad doorheen het al, beïnvloed of beschreven door de kosmos: "Zo boven, zo beneden". Opgebouwd uit sterrenstof in de kleinste eenheden van molecuul, atoom en energiekwanta. Op reis door die kosmos als een zwerver die zijn weg gaat doorheen onbekend maar toch ook vertrouwd terrein. Diezelfde mens, zijn geest en ziel, zijn handelen, zijn chemie, opgebouwd uit de elementen en hun faseovergangen van vast naar vloeibaar naar gasvormig door verhitting⁴. Het zijn de drie hoofdfasen van het alchemistische proces: nigredo, albedo en rubedo (zwart, wit en rood), met als doel de geest vrij te maken uit de stof. Als grote metafoor van zijnstoestanden waarin de mens kan verkeren⁵. Een verband met de homeopathie is snel gelegd: de oorsprong van de steeds verdere verdunningen van oplossingen van werkzame stoffen in water, totdat alleen nog de geest van de werkzame stof overblijft. Het is veel betekenisvol dat er in de moderne tijd vier nieuwe aggregatietoestanden zijn bijgekomen: plasma, Bose-Einsteincondensaat, tripelpunt en quark-gluonplasma. Hiermee komt het aantal aggregatietoestanden of fasen op zeven, een heilig getal in veel religies. Een

uitbreiding van 3 en 4 met het getal 7, want 3 plus 4 is 7. Het toont tevens ook hier het Numerologisch belang van de 3 en de 4 aan, immers beide getallen vormen de basis van Pythagoras' Tetractys. Een andere uitbreiding is het getal 12, want 3 maal 4 is 12. De twaalf zodiaktekens in de combinatie van vier elementen en drie modaliteiten hoofd, vast en beweeglijk. Twaalf jaar is ook de periode waarin de planeet Jupiter eenmaal om de zon gaat en zeven maal twaalf is vierentachtig, het aantal jaren dat de planeet Uranus nodig heeft voor zijn tocht om de zon. Zo zijn er nog meer coïncidenties met uitbreidingen van de getallen drie en vier. Numerologisch is zeven ook een mystiek getal. Misschien ook wel duidend op de fasen die we als mensheid af te leggen hebben. We verkeren nog maar in de overgang naar de plasmafase. In analogie met de chakraleer zijn we maar amper bij de hartchakra aangeland, het gevoel, de echte medemenselijkheid, de universele liefde.



De beroemde psychoanalyticus Carl Gustav Jung gebruikte de beelden en symboliek van de alchemie in zijn duidingen van het individuatieproces en de archetypen⁶. Jung schrijft: "Ik had al gauw ontdekt dat de analytische psychologie merkwaardige overeenkomsten vertoont met de alchemie." en "In 'Mysterium Coniunctionis' tenslotte wordt de tegenstelling tussen de alchemie en mijn psychologie van het onbewuste opgeheven." Veel moderne astrologen houden zich bezig met persoonlijkheidsaspecten van de mens. Zij duiden astrologische fenomenen en symboliek op een psychologische manier en hebben de Jungiaanse visie op alchemie omarmd. Zij gebruiken de geboortehoroscoop als een symbolische gids voor de "groei van het Zelf". Alchemie gaat echter niet over een individu en zijn individuatieproces, noch is het eenvoudige scheikunde gelardeerd met magische beelden en toverformules. Astrologie en zijn symboliek vormen een integraal onderdeel van de alchemie⁷, maar op een veel diepzinniger manier dan als beelden voor een psychologisch groeiproces. Het ware doel van alchemie is het IK, het ego, te ontstijgen. Het IK wordt gezien als een barrière die de bewustwording belemmert om doorstroomd te worden met het licht van pure geest, want in de alchemie heeft alles een bewustzijn, van stenen, aarde, metalen tot planeten en sterren. De integrale beschouwing van astrologie en alchemie voert ons naar een ander belangrijke persoon uit de renaissance: Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim.

Paracelsus (1493-1541)^{8,9}

Philippus Aureolus Theophrastus Bombastus von Hohenheim, ofwel Paracelsus, wordt in 1493 geboren als zoon van een arts. Zijn leermeester is Trithemius, die hem ingewijd zou hebben in de astronomie en de alchemie. In de tijd waarin Paracelsus leeft zijn astronomie en astrologie een en hetzelfde vakgebied. De astronomie die verandert van geocentrisme, de aarde in het middelpunt, naar heliocentrisme, de zon in het middelpunt, met de planeten in cirkelvormige banen er omheen draaiend. Het is vooral Nicolaas Copernicus, een tijdgenoot van Paracelsus, die deze paradigma verandering in gang zet. Het zal nog tot 1609 duren voordat Johannes Kepler aantoonde dat de planeten zich om de zon voortbewegen in ellipsbanen.

Paracelsus oefent het beroep uit van arts. Door genezingen van bekende personen, waaronder Frobenius en diens vriend Erasmus van Rotterdam wordt hij bekend en stadsgeneesheer van Basel. Hij breekt openlijk met de traditionele geneeskunde van Galenius door het verbranden van een standaardwerk op dit gebied, de Canon Medicinæ. Paracelsus geniet grote faam als heelkundige en alchemist en schrijft er veel over, ook over theologie.

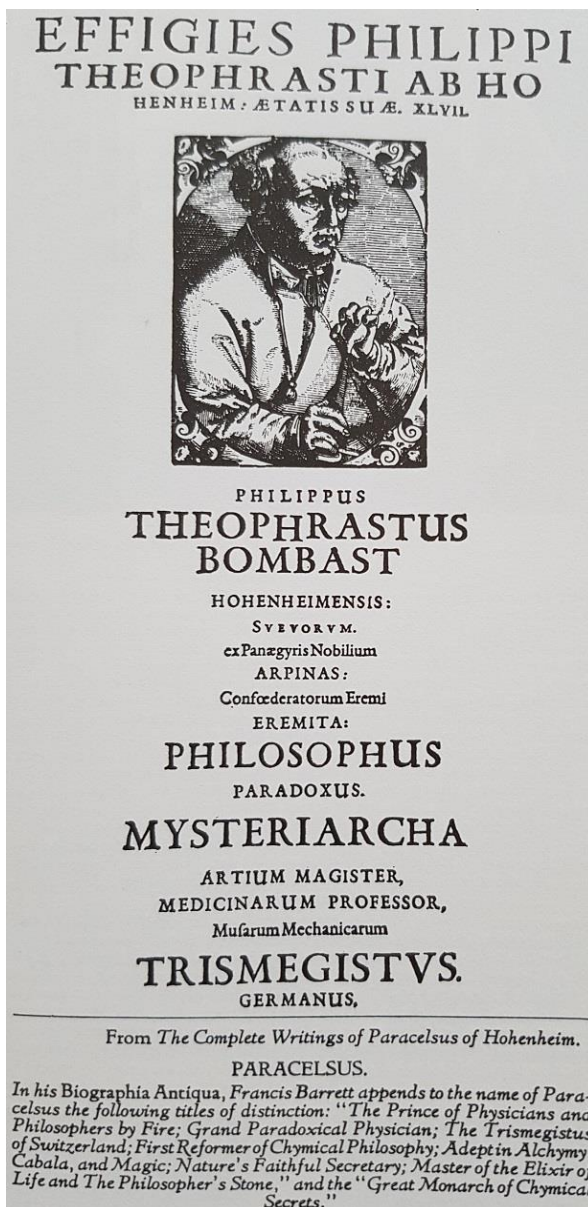
De heelkunde van Paracelsus kent vier pijlers: filosofie, astronomie, alchemie en rechtschapenheid. In belangrijke mate speelt astronomie een rol in de heelkunde van die tijd, zeker bij Paracelsus. Hij houdt er hermetische denkbeelden op na: het leren lezen van de 'sterren van het firmament' leert de genezer genezen. Hij is ook de magiër als geneesheer, in navolging van Ficino. Alchemie staat bij Paracelsus in dienst van de heelkunde, maar zou volgens hem ook de code bevatten voor de ontrafeling van het universum, de sleutel tot het doorgronden van de gehele schepping¹⁰. Hij ziet vooral de esoterische kant van de alchemie. Zo gelooft hij dat de vier elementen vuur, aarde, lucht en water bestaan in "twee naturen", een subtiel vluchtig principe en een grofstoffelijke substantie. Het subtiel vluchtig wezen is de spirituele kant van het element, ook wel essentieel wezen geheten. De onzichtbare spirituele tegenhanger van de zichtbare natuur wordt bewoond door een schare aan vreemdsoortige wezens die later de natuurgeesten genoemd worden.

Paracelsus wordt gezien als belangrijkste vertegenwoordiger van de 'nieuwe alchemie' van de Renaissance, de 'Alchymia', die verbanden heeft met de magie en de Kabbala. De basis van zijn alchemistische denken heeft te maken met het concept van de Logos, het Woord, het Bewustzijn.

Paracelsus, een gelovig mens, gelovend in God, maar afkerig van kerkelijke instituties. Paracelsus, een mens met een holistisch wereldbeeld.

Besluit

In dit verhaal passeren een tweetal iconen uit de renaissance de revue, Trithemius en Paracelsus. We zien een glimp van de wetenschap zoals ze die in hun leven beoefenen, eigenlijk moet je zeggen: beleven. Een wetenschap die nog een ziel heeft. Een wetenschap die magie kent, verwondering ook en respect voor de zichtbare en onzichtbare natuur. Een wetenschap die de wijsheid van de ouden niet



ontkent, niet ontkracht, niet verloochend, niet vervormd. Waarin ruimte is voor de magie en schoonheid van de schepping. Niet zoals de hedendaagse wetenschap, die is gedefformeerd en gereduceerd tot een aantal formules, liefst één theorie van alles, van de gehele kosmos, inclusief de mens. Zonder ziel, want wat je niet ziet, niet kunt aantonen en bewijzen, is er niet... Eerst was er toch materie, die op enig moment tot leven leidde, ook al hebben we geen idee hoe? Nee, eerst is er geest, dan materie door verdichting, kristallisatie. De wereld is gefragmenteerd geraakt. Veel versnippering in specialistische onderzoeksgebieden maakt dat we het totaalbeeld van enige vorm van werkelijkheid uit het zicht verloren hebben. God is uit, wetenschap is in. Daarmee wordt het spreekwoordelijke kind met het badwater weggegooid: de ziel is uit de wetenschap verbannen; spiritualiteit hoort niet bij serieuze wetenschap, is te zweverig.

Een beknopte verhandeling over Paracelsus en zijn leermeester Trithemius. Ontstaan door de trigger van begrippen als cryptografie en astrologie. Cryptografie, het vakgebied waarin ik ruim 37 jaar professioneel werkzaam ben geweest. Astrologie waarmee ik meer dan 40 jaar geleden begon, nadat ik op de middelbare school razend enthousiast en al tien scorend met scheikunde bezig was geweest. Maar ook mijn wetenschappelijke benadering, waarbij zoveel verschillende disciplines betrokken zijn, van wiskunde en theoretische fysica tot geesteswetenschappen als psychologie en filosofie. De 'magie' van geheimhouding en het esoterische karakter van de omvattende wetenschap uit die tijd. Het is een 'alles in alles' ervaring. De hermetica, de gnosis, de wijsheid van de Griekse filosofen, de Kabbala, het komt allemaal terug in de teksten en beschouwingen over Trithemius en Paracelsus. Het brengt je inzicht in je eigen levenshouding, -filosofie en wereldbenadering.

Cees Jansen

Nuland, oktober 2019

Noten

¹ https://nl.wikipedia.org/wiki/Johannes_Trithemius

² Frances A. Yates, *Giordano Bruno en de hermetische traditie*, Synthese, Rotterdam, 2010, pp. 142-143.

³ Jacob Slavenburg, *De Hermetische Schakel*, 3^e druk, AnkhHermes, 2012, pp. 98-110.

⁴ Zie bijvoorbeeld: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Aggregatietoestand>.

⁵ Jacob Slavenburg & John van Schaik, *Westerse esoterie en oosterse wijsheid*, Ankh-Hermes, Deventer, 2010, 7^e pagina met figuren na pag. 192. Zoals het onderschrift bij de figuur luidt: "...waar het louterende vuur het onvergankelijke rode geestlichaam ontstaat, het drinkbare goud van de eeuwige jeugd (levenselixer)."

⁶ C.G. Jung, *Herinneringen, Dromen, Gedachten*, 9^e druk, Lemniscaat, Rotterdam, 2015, pp. 179, 192.

⁷ Jacob Slavenburg & John van Schaik, *Westerse esoterie en oosterse wijsheid*, Ankh-Hermes, Deventer, 2010, 8^e t/m 11^e pagina met figuren na pag. 192.

⁸ Ibidem, pp. 274-277.

⁹ Frances A. Yates, *Giordano Bruno en de hermetische traditie*, Synthese, Rotterdam, 2010, pp. 147-148.

¹⁰ Manly P. Hall, *The Secret Teachings of All Ages*, The Philosophical Research Society, Los Angeles, 1977, pag. CV e.v.